

ZAPISKI IN GRADIVO

GRAD ROTENTURN IN NJEGOV POMEN ZA SLOVENJ GRADEC

JOŽE CURK

V zvezi z obnovo gradu Rotenturna, ki bo odslej služil kulturnim potrebam Slovenj Gradca, je vzniknila želja po preučitvi njegove urbane vloge in gradbenozgodovinske veljave v okviru »mesta med gorami«. Slovenj Gradec ima posredno antično naselitveno tradicijo, saj je zahodno od njega pri Starem trgu na robu doline pod grajskim hribom stala rimska poštna postaja Colatio. Slovenci so na grajskem griču zasnovali gradišče, gospodje Ažvini iz rodu Breže-Seliških pa grad, ki se leta 1091 imenuje Grez. Med okoli 1130 in 1147 so ga imeli v lasti Spanheimi, med leti 1147 in 1192 Traungavi, med leti 1192 in 1251 Andechsi, med leti 1251 in 1363 oziroma 1425 patriarhi, nato pa do leta 1585 deželni knezi. Kot gradniki so si sledili razni plemiči, od leta 1214 Diengeni, poznejši Windischgrätzki.

Prvotna naselbina se je razvila pod grajskim hribom ter se leta 1331 prvič omenja kot Stari trg. Šlo je za sejmsko naselbino s sedežem deželne mitnice vendar brez večjih razvojnih možnosti po prevladi mislinjske ceste nad hotuljsko. Zato je grof Henrik IV. Andeški ustanovil po letu 1204 ali celo 11 novo naselbino sredi doline, postavljeno na rahli vzpetini, obliki z Mislinjo, Homšnico in Suhadolnico, kjer je bila možna svobodna razrast njene regularne zasnove. Ta je izoblikovala cestni trg (leta 1447 *der Platz*), ki se na obeh straneh konično zožuje. Prvotno ga je obdajalo okoli 50 parcel, ki so bile globoke 60—70 m. Pred cerkvijo, zgrajeno po letu 1235, je puščala prosto gosposko gmajno, kjer je v 2. pol. 13. stoletja stala kovnica denarja, nato pa je nastal prečni trg, ki je od leta 1454 služil kot proščensko sejmišče. Naselbina je izoblikovala tudi pet prečnih ulic, od katerih sta skrajna para povezovala obe gospodarski ulici, ki sta se razvili za glavnima parcelnima vrstama.

Celoten okoliš se od leta 1165 dalje večkrat omenja kot *Windischen Graze*, kraj sam od leta 1251 kot (novi) trg s kovnico denarja in mitnico, od leta 1267 pa kot mesto z mitnino, sejmnico in kovnico denarja. Leta 1305 se pojavlja mestni sodnik Henrik in za njim Valhun, leta 1313 Židje, 1342 učitelj Janez. Med okoli 1270 in 1300 je mesto dobilo obzidje, pred letom 1350 je nastal Windischgrätzov stolp, ki je l. 1381 prešel v posest Trappov. Leta 1358 se omenja Kataričina kapela pri mestni cekvi, leta 1380 mestni vodnjak, 1404 župnišče in Spodnja mestna vrata, 1419 sirotišnica s špitalom, 1436 skladišče ausseejske kamene soli, 1424—1447—1494 je bila postopoma zgrajena špitalska cerkev, 1461 se omenjajo Zgornja in Spodnja mestna vrata, 1472 župnijska žitna kašča in 1487 ulica ob njej (*Kastengassen*). Gosposki upravnik Ilija Schulthäuzinger (1470—1483) je prezidal obzidni

stolp, omenjen že l. 1361. Med leti 1489—1491 so mesto zasedali Madžari, nato so obrambno ojačali imenovani stolp, ki naj bi postal središče gosposke.

Leta 1500 se omenja jarek, ki je bil izkopan na izpostavljenih mestih. Pred Zgornjimi vrati se je pojavilo predmestje z mlinom (1494), nasproti župnišča kopališče (1498) in v mestu pivovarna (1498). Leta 1547 je v mestu živelo 43 družin, od tega 29 z obrtniškimi priimki. Leta 1552 se omenja popravilo šole, l. 1562 sta brata Trapp prodala svoj stolp Hollenegom, l. 1576 se še vedno omenja grajska gmajna pred mestno cerkvijo. Turki so mestno okolico večkrat oplenili med leti 1473 in 1532, Madžari 1489—1491, Francozi pa leta 1810. Mesto je tudi večkrat pogorelo: pred letom 1454, pred letom 1509, 1623, 1632, 1811 in 1903. Zato kaže mlajšo podobo, vendar pa je ohranilo staro urbano zasnovo, ki jo odlikuje toliko vrednot, da jo je vredno ohraniti in s posluhom vzdrževati.

Potek mestnega obzidja nam dobro ponazarja franciscejska katastrska karta iz leta 1825, mogoče pa ga je zasledovati tudi na terenu. Njegovo južno stranico so zasedle hiše vzdolž Ozke ulice, ohranjeno pa je tudi v kletih Lesnine upravne stavbe, katere južni del s svojimi ok. 2 m debelimi kamnitimi zidovi in kamnitim banjastim obokom govori za prvoten Windischgrätzov, od leta 1381 Trappov grad v funkciji mestne ogalne utrdbe. Vzhodna obzidna stranica, ki je tekla za mestnim špitalom in župno cerkvijo, večinoma ni več ohranjena, pač pa severna med vrtovi ob Sejmiški ulici in zahodna zlasti nad strugo Suhadolnice. To obzidje je deloma plastovite gradnje, sestavljeno iz večjih prodnikov in lomljencev, je iz obdobja med okoli 1270 in 1300. Zapiralo je mestni areal nepravilne pravokotne oblike z zaobljenima severovzhodnim in jugozahodnim ter pravokotnima severozahodnim in jugovzhodnim ogalom, z glavnimi vrati sredi severne in južne ter stranskimi sredi vzhodne in zahodne stranice, z delnimi jarki pred vrati in na ogalih ter z nekaj stolpi, deloma mestnimi deloma privatnimi.

Vischer nam leta 1681 kaže pogled na severno obzidno stranico, ki obsega okrogla stolpa na severovzhodnem ogalu in pri mestnih vratih ter odprta šalasta na severozahodnem koncu obzidja. Onkraj mesta je viden stolp južnih mestnih vrat, za severozahodnim ogalom pa se dviga oglati stolp in nekaj poslopij Rotenturna. Koncept mestnega utrdbenega sistema, ki ni doživel večjih renesančnih izboljšav, se je opiral predvsem na 4 obrambne točke: na utrjeni mestni vrati sredi severne in južne obzidne stranice ter na cerkveni kompleks in Rotenturn sredi vzhodne in za-

hodne obzidne stranice. Slednja je bila zaradi globoke struge Suhadolnice bolj zaščiten in je zato razvila le šalasto oblikovana ogala, medtem ko je manj zaščiten vzhodna uveljavila ogalna stolpa, katerih jugovzhodnega (Trappov grad) je še mogoče ugotoviti v kleti poslovne stavbe Lesne.

Medtem ko je severna polovica tega dela mesta služila obrtnim dejavnostim, je južna predvsem cerkvenim, ki so se razvijale med Skladiščno ulico (*Kastengassen*) in mestnim obzidjem ter med mestno cerkvijo sv. Elizabete na severu in Trappovim gradom na jugu. Upoštevat namreč moramo, da se je starotrški župnik, ki je prvotno bival v župnem dvoru na Gradu (1205 in curia plebani), zaradi vojnih dogodkov med leti 1304—08—11 občasno umaknil v utrjeno mesto, kjer je imel blizu cerkve sv. Elizabete pomožno župnišče (tako l. 1404), enako kot v Starem trgu pod na novo zgrajeno sožupno cerkvijo sv. Radekunde (tako l. 1425). Njegovo žitno skladišče se leta 1472 omenja kot Kasten, h kateremu je l. 1487 dokupil tesano hišo z dvoriščem od klobučarja Jurija Wieltza. Leta 1498 se omenja lončarska hiša z dvoriščem in vrtom v ulici *nyderhalb des Trappen Turmen*, ki je ležala med ulico in obzidjem ter zemljiščema cerkve sv. Elizabete in bratovščine Naše ljube gospe iz Starega trga. Leta 1477 se omenja zemljišče s parmo, ki je ležalo med špitalom in Newnhawserjevo kaščo, ter je segalo von der gassen daselbst bis auf die ringmawr. Našteti opisi iz 15. stoletja, ki jih je seveda še več, nam zadoščajo, da lahko dovolj točno lokaliziramo takratno cerkveno četrt med vzhodno stranico današnje Špitalske ulice in nekdanje mestno obzidje, ki je potekalo v stavbni črti sedanje Lesnine poslovne stavbe.

Posebno mesto med mestnimi poslopji je šlo utrditi nasproti cerkve ob zahodni stranici mesta. Gre za grad Rotenturn, katerega obzidani vrtni areal je zasedal severozahodni del mesta prav do Suhadolnice. Nadstropna graščina s tlorisno podobo dvojne kljuke kaže danes baročno lice, ki ga datira bogato oblikovan uvozni portal v približni sredini severne fasade z letnico 1755. Vso stavbo obteka preprosto talni, pasast medetažni in profiliran venčni zidec, ogale poudarjajo izmenični ogalniki, pravokotna okna obrobljajo maltasti okviri z baročnimi obeski, zahodna fasada je trikrat zalomljena, južno fasado večinoma zakriva novejši sanitarni prizidek, vzhodno (dvoriščno) fasado pa členi arkadni hodnik, ki je v pritličju osemločen, slopast in križno obokan, v nadstropju pa ga nosi 7 oglatih, jezikasto posnetih stebrov, pokriva pa raven lesen strop. Medtem ko kaže južni trakt preprosto baročno lice, dokazuje severni trakt, da ga sestavljajo tri gradbene faze: gradbeno jedro, ki je deloma podkleteno, že omenjeni arkadni hodnik in sodoben opečen sanitarni prizidek. Tloris graščine nam razkriva nepravilno prostorsko organizacijo, iz katere se da izluščiti zgodovina njenega nastajanja.

Gradbeno jedro objekta predstavlja kvadratni stolp, katerega kamnito, okoli dva metra debelo ostenje je presegalo njegovo sedanjo višino. Na pod-

strešju je še ohranjena njegova severna stena, katere omet dokazuje, da je bila stolpova druga (srednja) etaža najprej ravno stropna, nato pa križno obokana. V južno steno je vdeleno sedanje podstrešno stopnišče, vzhodna in zahodna stena pa na podstrešje ne segata, a sta ohranjeni v obeh spodnjih etažah. Stolp ne daje nobenih stilnih oporišč za datiranje, vendar sega gotovo v srednji vek, vsaj v čas Ilije Schulthäuzingerja (1470—1483), če ne celo še dalje nazaj. Vsekakor se je k njemu leta 1493 prenesla uprava gospostva ter postavila pristava in druga poslopja, narkar se ga je po letu 1542 oprijelo ime Rotenturn. Središče gospostva pa je tu ostalo le do leta 1595, ko se je preneslo na novo zgrajeno Gradišče. Zato se je nadaljni razvoj Rotenturna upočasnili. Še leta 1681 je stolp stal dokaj samostojno in je močno presegal stavbe, ki so se nanizale južno od njega ter so kurtinasto segale preko mestne obzidne črte.

Gradnja južnega dela graščine govori kljub mnogim prezidavam in klasicistično-zgodnjehistorični fasadi za 17. stoletje, medtem ko je severna polovica (torej kompleten severni trakt) iz okoli leta 1700. To dokazuje enovita struktura njegovega ostenja, organizacija talne ploskve in stilni detajli. Ob tej priložnosti so predelovali tudi južno polovico, izdelali veži ob južni strani starega stolpa, ju opremili z bogatimi lesenimi portali in ob njegovi zahodni stranici vdeleni stopnišče, ki je povezovalo pritličje z nadstropjem in podstrešjem. Morda že takrat, verjetneje pa nekaj pozneje je nastal arkadni hodnik, ki je z dvoriščne strani opasal celotno stavbo, in manjši južni trakt s po eno sobano v vsaki etaži, zaradi katerega je bila uničena stara obzidna črta v obsegu graščine. Ob teh prezidavah so porušili tudi stari obrambni stolp do višine sedanjega podstrešja in s tem vizualno poenotili stavbo, ki pa s svojo tlorisno organizacijo dokazuje, da je vse prej kot enotnega nastanka.

Leta 1755 so vso stavbo enotno poznobaročno fasadirali in jo opremili s kamnoseško bogatim uvoznim portalom. Oba sanitarna prizidka, eden ob južni strani južnega trakta in drugi ob južni strani severnega trakta sta opečna pridatka iz našega stoletja, ko je stavba služila od l. 1900 šolskim namenom. Zanimivo je, da je stavba podkletena samo v vzhodni polovici severnega trakta, kar pa je gradbeno razumljivo, saj je nastajala poleg mestnega obzidja in starega obrambnega stolpa, ki podkletenja iz statičnih in obrambnih razlogov nista prenesla. Medtem ko je še pred nekaj leti kazalo, da bo graščina propadla in z njo dobršen kos mestne zgodovine, saj sega s svojim jedrom v čas, ko se je mesto borilo za svoj obstanek v neenakomerni borbi s Turki in Madžari, pa danes, v celoti obnovljena, ponuja streho kulturnim dejavnostim Slovenj Gradca, ki je s tem ponovno dokazal, da se zaveda svojega mednarodno veljavnega kulturnega poslanstva.

Poleg opisane obrambne postojanke je v srednjeveškem mestu obstajala še ena. Gre za Windischgrätzov stolp, ki se pojavi sredi 14. stoletja, preide leta 1381 v

posest Trappov, leta 1562 Holleneggov in leta 1578 Gaisruckov, a po letu 1687 propade. Njegova lokacija je arhivsko in topografsko dokazana na mestu sedanje Lesnine poslovne stavbe, ki s svojimi močnimi kamnitimi stenami, zlasti pa mogočnimi temelji govori za stolpasto utrdbo na jugovzhodnem mestnem oglu. Več o njej bi seveda povedale podrobnejše raziskave, ki bi se jih splačalo opraviti in stavbo tudi pri obnovi temu primerno dokumentarno obravnavati, seveda ob respektiranju njene kvalitetne poznoklasiistično-zgodnjehistorične fasade.

OPOMBE

1. Josip Mravljak: Zapuščina, dva fascikla, Pokrajinski arhiv Maribor. — 2. Slovenj Gradec ob 700-letnici. Zbornik. Slovenj Gradec 1951. — 3. Jože Koropec: Srednjeveško gospostvo Slovenj Gradec, Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN) n.v. 14/1973, str. 16—32. — 4. Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962, str. 168—173. — 5. Ivan Stopar: Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1982, str. 433—434, 453—457 in 529. — 6. Jože Mlinarič: Slovenjegraški meščanski špital. ČZN n.v. 22/1986, str. 315—326.

MESTNI GRB NA PROČELJU NEKDANJE ZOISOVE PALAČE

UROŠ LUBEJ

Pozornemu obiskovalcu Stare Ljubljane, ki na sprehodu po Bregu vedoželjno usmerja svoj korak in pogled, se oko zaustavi tudi na nenavadno golem pročelju bivše Zoisove palače.

Iz središčne osi odmaknjen vhodni portal in živahna aritmija vertikalnih okenskih osi blažita skoraj klasicistično resnobnost pročelja obenem pa tudi odkrivata, da je palača nastala s postopnim združevanjem meščanskih hiš.

Precej groba obnova fasad leta 1938 je z nekaj centimetrom debelim plaščem ometa odpravila igro svetlobe in sence na pročelju, saj so okenski okviri tako rekoč potonili v ometu, obenem pa je vidno oslabljen vloga trdnega z rezanim kamnom grajenega prtiličja.¹

Desno od monumentalnega vhodnega portala je v pročelju vzdignjen mestni grb, ki zastavlja vprašanja, na katera bomo skušali odgovoriti v tem sestavku. Večji del kamnite osnove na kateri je grb upodobljen, se izgublja v ometu in ustvarja vtis grbovne plošče, njena trapezoidna oblika in velikost pa govori v prid misli, da gre za bivši portalni sklepnik. Srednji del čelne površine sklepnika je namenjen upodobitvi mestnega grba, ki ga zgoraj in spodaj omejujeta napisa LA-BACH in MDLXXXIX. Grb sestavlja s stiliziranim vitičjem obrobljen ščit in mestno obzidje v obliki sklenjene stolpu podobne ahitekture. Stolp stoji na treh gričih in v njem se namesto oken pojavljajo strelne line, kar predstavlja po ugotovitvah Milka Kosa prelomno novost, ki se je v naslednjih stoletjih stalno ohranila v mestnem grbu in pečatu.²

Pri našem potovanju v leto 1589 se bomo omejili le, na del Zoisove palače ob Bregu, pri tem pa nam bosta v pomoč izsek iz oljne slike A. Herrleina Požar v Krakovem iz leta 1798³ in veduta nekdanjega mestnega

Mestni grb, Ljubljana, Breg 22

pristanišča, ki je nastala okoli leta 1750.⁴ Na starejši sliki so stavbe oštevilčene in poimenovane po tedanjih lastnikih. Gostilna pri Zlati ladji (1) je stala na mestu, kjer se Karlovški most stika z levim bregom Ljublanice, ob njej pa je bila cerkev sv. Lovrenca (2). Cerkev zakriva pogled na bistriški dvorec (3), ki skupaj z Erbergovo (4) in Zoisovo hišo na vogalu (5) sestavlja jedro sedanjega čelnega trakta palače Breg 22. Četrto in peto hišo odlikujeta baročni pilastri členjeni pročelji, samostojnost obeh hiš pa naglašata